

ВИСТУП ІВАНА МАЗЕПИ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

У статті йдеться про інтерпретацію подій доби гетьмана І.Мазепи в історичних нотатках бунчукового товариша Івана Забіли.

Ключові слова: нотатки, Мазепа, руїна, погибель.

XVIII ст. ознаменувалося кількома знаменними подіями в історії України. І серед них, безсумнівно, визначальними були події початку століття, які, власне, і вирішили долю української державності. Йдеться про спробу гетьмана Івана Мазепи створити Українську державу без московської протекції: „Удалисмося за согласиєм и общим з панами генеральними особами, полковниками и всею Войска Запорожского старшиною постановленьем в (...) шведскую протекцію (...) надежду же отчизну нашу Малороссийскую и Войско Запорожское его королевское величество (...) оружием от того московского тиранского ига оборонит, уволнит и отнятие нам права и волности, не тилко привернет, леч з общою ползою (...) и з (...) славою умножит и розширит”¹. З огляду на це виступ Івана Мазепи має багату бібліографію. До важливого сюжету постійно звертаються як українські історики, так і закордонні. Проте, на нашу думку, часто-густо у розвідках істориків стикаємося з екстраполяцією сучасних оцінок на події минулого, що призводить до його викривлення. Ось чому треба подивитись очима сучасників, для яких це була не якась абстрактна історія, а власне життя, з усіма гараздами і негараздами.

Похід шведського короля Карла XII в Україну став для гетьмана цілковитою несподіванкою і зруйнував його плани. Мазепа, як ніхто, добре розумів потугу Московщини і знав, що пряме зіткнення з нею буде не на користь справі. Розпачем і безсилим гнівом просякнуті його слова: „И сам згинет и нас погубит (...) Диявол его сюда несет! Всѣ мои интереса превратит и войска великороссийские за собою внутр Украины впровадит на послѣднюю оной руїну и на нашу погибель”².

Ключові слова „погибель”, „руїна” ми зустрічаємо в історичних нотатках бунчукового товариша Івана Забіли, який пережив Мазепинщину у підлітковому віці. Маємо сказати декілька слів про цю непересічну особистість та взагалі про рід Забіл. Іван Забіла походив із старовинної козацько-старшинської родини, відомої ще з XVI ст. Її представники обіймали посади генерального обозного, генерального судді, генерального хорунжого, були ніжинськими полковниками, ніжинськими, коропськими і борзенькими сотниками, бунчуковими і військовими товаришами, канцеляристами, писарями, були серед них у пізніші часи і генерали, і поети, згадаймо хоча б друга Т.Шевченка і М.Глінки Віктора Забілу, автора вірша „Не щибечи, соловейку”.

Дід І.Забіли, Петро Михайлович, свого часу змагався за гетьманську булаву з Самойловичем, був двічі одружений (вдруге у 80 літ), прожив 109 років. Від другого шлюбу народилися син Іван (бл. 1665 р.), донька Федора (у майбутньому дружина генерального осавула Василя Жураковського). Іван був улюбленцем старого Забіли і тому успадкував основну частину його маєтностей (села Обтів, Клишки, Погорілівка, Млини). Помер Іван Петрович у 1702 р. Від його шлюбу з Ганною Василівною Дуніною-Борковською (померла 1713 р.) і народився єдиний син Іван Іванович. Він був одружений з Параскою Василівною Скоропадською, донь-

© Ситий Ігор Миколайович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Чернігівського музею ім. В.Тарновського.

кою чернігівського полкового обозного. До речі, одна з трьох сестер Івана – Явдоха була дружиною відомого літописця Григорія Грабянки, гадяцького полковника, який поділяв погляди П.Полуботка на майбутнє України.

Іван Іванович, як і його батько, не займав високих посад. Відомо, що у 1713 р. він згадується як знатний військовий товариш, у 1727–1730, 1736, 1738 рр. – бунчуковий товариш, у 1730–1733 рр. – хорунжий генеральної артилерії. Іван Забіла здобув кращу на той час освіту (Києво-Могилянська академія), знав латинську і польську мови. Мав власну бібліотеку, цікавився історією, літературою світською і богословською, морально-етичними проблемами, особливо стосунками між батьками і дітьми. За політичними поглядами І.І.Забіла був поміркованим полуботківцем. Але попри все Іван Іванович твердо стояв на землі і господарські турботи були для нього на першому місці. Можна також сказати, що це була дуже обережна, далекоглядна, виважена людина. Іван Забіла вмів добре приховувати свої істинні погляди, йти в разі потреби на компроміси, підібрати ключі до будь-якого можновладця, проявити наполегливість у досягненні поставленої мети. Все це допомогло йому пройти крізь бурхливі події XVIII ст. (Мазепинщина, її наслідки для України, виступ П.Полуботка, горезвісні каналні роботи, південні війни, економічна криза 1740-х рр. тощо) і прожити порівняно довге життя (ймовірно, близько 60-и років, враховуючи, що його батьки одружилися після 1687 р., себто він народився наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XVII ст., а помер швидше за все у 50-і рр. XVIII ст.) та упорядкувати на схилі літ родинний архів – безцінне джерело для реконструкції історії України, в т.ч. і Чернігівщини XVII–XVIII ст.³

В інтерпретації Івана Забіли гетьмани Брюховецький, Самойлович, Дорошенко, Виговський та Мазепа потрактовані як „разорителі” України. Зокрема про останніх він писав таке: „Виговский и Мазепа змнили, погубили Украѣну и сами память потеряли, людей и старшину разорили”⁴. А далі промовисті слова латиною: „Номо пророніт деус диспоніт” („Человек предполагает, а Господь располагает”). Проте головним ворогом українців усе ж був князь, батуринський кат О.Меншиков: „Меншиков княз, з нищих родом принят в двор государю, разоритель Украинѣ главный бил. Мало ни пропали”⁵. Останні рядки свідчать, що царський уряд, використовуючи політику батога і пряника, досяг певних успіхів у підкоренні українців, їхньому залякуванні. У „листі”, виданому в квітні 1709 р., головний „разоритель” звертався до останніх з такими словами: „Сим обявляем всѣм Его црского величества войск малоросійских сотником, атамани и прочей старшине и казакам и всякого чина людем (...) понеж увѣдомилис мы (...) что многие имѣют свое желание в вѣрности к црскому величеству оказать ежели б публично повелено было там над неприятелем искать всякаго войска и мы сие за благо приймаем и всѣм обявляем (...) кто возмет и неприятельских радовых драгуна или салдата и тому дано будет пять рублев за всякаго одного члвка, а за афицера особливою пожалован будет млстию”⁶. 5 рублів були непогані гроші. За них у ті часи можна було придбати робочого коня. У грамоті Петра I від 28.10.1708 р. виступ Івана Мазепи, звісно, названий зрадою: „Обявляем (...) жителем малоросійского народа (...), что гетман Мазепа забыв страх бжій и свое крестное к нам великому гсдрю целование измѣнил и переѣхал к неприятелю ншему королю швецкому”⁷. Як бачимо, цар, кваліфікуючи дії Мазепи, одразу б’є по вразливих точках – віровідступництво, порушення клятви. Далі – більше. Виявляється, Мазепа з ляхами та іновірцями-шведами задумав „малоросійскую землю поработитъ попрежнему под владѣніе полское і церкви бжии и свгтя мнстри отдать во унію”. Коли таку грамоту читали на майданах, враження від почутого для простолюдина було неабияке – це ж царське слово! Та й читали такі об’яви, як правило, священники. А це тільки підсилювало ефект. Проте цар добре усвідомлював, що людина живе не тільки духовною їжею, але й фізичною. Тому в кінці грамоти дописали відверту брехню: „Извѣстно нам великому гсдрю учинилос, что бывшей гетман хитростію своею без нашего указа аренды і многіе іные поборы наложил на малоросійской народ будто на плату войску, а на самом дѣле ради обогащения своего і тѣ

тягости наложенные повелѣваем мы ннѣ с малоросійського народу отставить”. Українців, усю старшину грамота закликала на збори до Глухова, щоби обрати нового гетьмана „по правам і волностям своїм волными голосами (...) в чем крайняя нужда і спасеніе всея Малыя Росіи состоит”. Наведений документ є яскравим зразком державної демагогії та перекручення фактів. Він став одним з тих оперативних і, визнаємо, ефективних заходів, які вжила царська влада для розколу української громади і які, врешті, призвели до поразки мазепинців⁸. Відомий факт, коли козак с. Попівка Конотопської сотні за винагороду видали москалям одного з керманчів оборони Батурина – Чечеля: „В томже селѣ козакі сотеннии якіе подчас змѣни Мазепиною поймали змѣнника Чечеля, за тое имѣючи от свѣтлейшаго князя Александра Даниловича оборонний унѣверсаль:

Иванъ Яценко

Думна Игнатиха

Катра Петриха

Пилипъ Яценки

Мартинъ Яценко”⁹.

Певною мірою такі факти, з огляду на те, що сталося в Україні, на жорстокість царських військ при батуринському погромі, дивують. Хоча й відоме українське прислів'я: „Моя хата скраю”. А от для батуринців наслідки погрому були відчутні й 1726 р., коли проводилася ревізія маестностей Івана Мазепи. Ревізорі відмічали зубожіння мешканців міста: „С оного города Батурина до состоянія коллегіи с козаковъ и с посполитих нѣкакихъ зборовъ не бивало за скудостью обивателей”¹⁰. Власне, місто лежало в руїнах: „Ннѣ по разоренію городъ Батуриный ввес пуст и около ево болварки и стѣни всѣ порозвалялис и ввес зарось, и в обоихъ замкахъ никакого строенія старого и нового нѣтъ, толко двѣ церкви каменніе пустіе Живоначалнія Троици да Николая Чудотворца недостроено в половину и в нѣхъ нѣкакого церковного вбору, дверей и окончинъ нѣтъ и в мѣстахъ своди обвалилис, да бившихъ гетмановъ и измѣнника Мазепи биваль войсковою каменной малой домъ [у] три полати ввес порозвалялся да измѣнника Мазепи бывшего господара Самойла Целюріка каменніе двѣ полатки кладовіе пустіе, всѣ разбити, да при Батуриный на предмѣстѣ послѣ разоренія на погорѣлихъ и на пустих мѣстахъ поселилис вновь по указу покойного господина гетмана Скоропадского, которий указъ покойним атаманомъ батуринскимъ Даниломъ Харевскимъ публѣкован, а ініе живут и в старихъ домахъ, которіе от разоренія уцѣлѣли”¹¹. Незважаючи на таке становище населення, відмічається зростання податків: „1726 го году генваря въ 7 де. села Обмачева жытели войтъ Игнатъ Кизимъ і посполитые Семен Брагинецъ да Степанъ Купрей сказали. Вѣдомость какову подаль обмачевской дозорца Яковъ Ивановъ и в ней написаль принадлежашіе к Обмачевскому хутору селы и деревни, покосы, рыбные ловли, мелницы и всякие угоды и то де онъ Яковъ все обявил сушью правду о которыхъ и они Игнатъ, Семень и Степанъ свѣдомы, что тѣ села и деревни и всякие угоды были изменника Мазепы до его батуринскаго двора, а послѣ измены владель упокойной господинъ гетманъ Скоропадской и при изменникѣ Мазепе съ селъ Обмачева, Краснаго, з деревни Митяевки окладу никакова не бывало, а служыли на его изменничей дворъ всякую работу, а перед смертью своею упокойной гетманъ Скоропадской года за два велѣл обложыть окладом и с того времени и до ннѣ платитца с пахотныхъ посполитыхъ с пары воловъ по двадцати копѣекъ да по осминѣ овса московской мѣры, да с одной лошади потомуж, с непашенныхъ денгами потомуж, а овса не беретца, да с лезныхъ которые не имѣють воловъ и лошадей беретца по десяти копѣекъ, да вмѣсто курицы по одной копѣекѣ в годъ з двора, а съ села Великаго Устья при изменнике Мазепѣ и при упокойномъ гетманѣ Скоропадскомъ толко с того села збираетца ннѣ с посполитыхъ мужыковъ с пахатныхъ и непашотныхъ с пары рабочихъ воловъ по тритцати копѣекѣ да по осминѣ овса с непашотныхъ которые имѣють лошадей и воловъ потомуже, с лезныхъ, бобылей, з заможныхъ по двадцати, а с маломожныхъ по десяти копѣекъ з двора въ годъ”¹². А тепер згадаємо наведений вище царський указ від 28.10.1708 р., де серед іншого скасовувалися „побори” Івана Мазепи. Проста людина на це сказала би по-простому: „Брехати треба менше”. Податковий тягар після Мазепи значно зріс. Це факт.

А для того, щоби фіскальна політика мала ефект, царським урядом проводилися жорсткі заходи, що передбачали втрату майна, галери або смерть в разі фальсифікації даних щодо сплачених податків: „Села Перелюб войтъ Сидор Романов да старожилые люди тогож села Перелюб (...) ежели они сказали ложно или что ведаю, а в той ведомости і в оной своей сказке не объявили и за то укузалаб Ея Императорское Величество учинит им смертнующую казню (...) а вѣдають и скажутъ обо всемъ подлинно того села Перелюба и тогожъ владения другихъ дровнь войты и старожилыя люди подлинно, а буде он сказал ложно или что утаил, Ея Императорское Величество учинит ему жестокой штраф чему будетъ достоинъ или зсылкою вечно на галери со отнятиемъ движимого и недвижимогъ ево имѣнія”¹³.

Щоби вплинути на громадську думку в Україні та за її межами в позитивному для Росії плані, для очорніння Карла XII та Мазепи, прославлення могутності царату був задіяний такий потужний аргумент, як сила мистецтва та друкованого слова. Один з кращих на той час українських граверів Д.Галяховський створив гравюру з приводу перемоги Петра I під Полтавою. На ній цар зображений у рикарських обладунках, на розкішному троні, в руках він тримає царські регалії, над його головою зображений Дух Святий, а ногами Петро топче шведського лева, який лежить лапами догори. Дуже красномовна і прозора композиція. Під левом І.І.Забіла зробив напис латиною: „Sic fata tulerunt ex unguibus cognoscitur Leo” („Так захистила судьба от когтей и постигла льва”)¹⁴. Гравюра вражає своєю урочистістю та величчю. Була видрукована латиномовна листівка під назвою „Epinicium sive carmen triumphale de eadem victoria nobilissima” („Победная песнь или триумфальная поэма точно такой же славной победы”), яка, вочевидь, була спрямована на європейського споживача¹⁵. Нечувана річ, був надрукований на 9 сторінках (!) універсал І.Скоропадського з приводу переходу І.Мазепи на бік шведського короля¹⁶. Найкращі письменники України були залучені до написання творів, у яких прославлявся цар, його військова потуга, ганьбилися шведи та мазепинці. Вже 1709 р. у Києві та Москві була надрукована книга Ф.Прокоповича „Панегирикос или слово похвальное о преславной над войсками свейскими победе”. Феофілакт Лопатинський у Чернігові 1710 р. видав „Службу благодарственную” про перемогу царя під Полтавою, яка ще 1709 р. вийшла у Москві. Того ж 1710 р. у Чернігові побачила світ книга „Синаксар” про ту ж подію. Велике враження на сучасників справила церемонія анафеми гетьмана Івана Мазепи, що відбулася в Глухові за наказом Петра I 12 листопада 1708 р. Анафема була проголошена у присутності найвищих ієрархів української церкви – митрополита Іоасафа Кроковського, чернігівського єпископа Іоанна Максимовича, переяславського єпископа Захарії Корниловича та ін. Особливо зухвало поведився під час цього фарсу новгород-сіверський протопоп Опанас Заруцький. Він проголосив викривальну проповідь проти колишнього гетьмана та проштрикнув його опудало жезлом¹⁷. Старання т. зв. „духовної” особи були оцінені належним чином. Він отримав царські грамоти від 13.11.1708 р., 21.02.1710 р., 21.03.1718 р., два універсали І.Скоропадського від 3.01.1709 р. та від 18.02.1718 р. на села Білокопитове, Зноб, слобідки Протопопівку, Ковпінку, Комарівку та угіддя „за труды ево в составлении печатной конклюдии на прославление имени Нашего Црского величества”¹⁸. Бачимо, як вдало царська влада використовувала таланти українців проти них же самих.

Для дискредитації Івана Мазепи використовувалися різноманітні засоби, включаючи й містичні. Під час ритуалу позбавлення гетьмана його клейнодів 6 листопада 1708 р. „герб ево от ката изодран и изтопан”¹⁹. У такий спосіб намагалися піддати прокляттю не тільки Мазепу, але й увесь його рід, адже слово „герб” перекладається як „спадщина”.

Повертаючись до інтерпретації подій 1708 р. І. Забілою, треба брати до уваги непрості стосунки між гетьманом І.Мазепою та предками автора нотаток. Напруженість їх була пов’язана з тим, що ясновельможний у 1689 р. відібрав деякі маєтності І.П.Забіли та передав ніжинському полковнику Степану Забілі²⁰. У листі, 1692 р. Іван Забіла писав гетьману, що звертається вже утретє, аби йому поверну-

ли с. Клишки та інші угіддя, які незаконно перебувають у власності його брата Степана Забіли²¹. Проте справа просувалася дуже повільно. У 1693 р. дописувач наголошує, що він цілих 4 роки очікує вирішення його справи, бо „внуки отца моего, братаничѣ моѣ” володіють „не тилко маетностю отцовскою”, але й грунтами, двором, нивами, сіножатями й лісами, придбаними вже І.Забілою²². Намагаючись прискорити повернення маєтностей, І.Забіла підключив до справи найближче оточення гетьмана – господаря Батуринського замку Никифора Лук'яновича та генерального суддю Василя Кочубея. У листі від 9.12.1699 р. Никифор Лук'янович сповіщав Забілу, що гетьман відклав розгляд його клопотання²³. Мало що зміг зробити й генеральний суддя. З листа Василя Кочубея до І. Забіли від 30.08.1701 р. останній дізнався, що його справу гетьман буде розглядати після повернення з військового походу за наявності всіх осіб, зацікавлених у ній²⁴. Так і не дочекався Іван Петрович справедливості. Але справу продовжила його дружина. У листі від 10.03.1705 р. Василь Кочубей поздоровив Ганну Забілу з Великим постом та обіцяв допомогти у розв'язанні справи щодо клишківського млина²⁵.

Справу батьків наполегливо продовжував І.І.Забіла. Його чолобитні до царя цікаві з огляду на той факт, що події 1708 р. стали своєрідним історичним репером для українців доби Гетьманщини. Вони чітко розмежовувалися по лінії – До і Після. З цих, на перший погляд, суто майнових документів ми дізнаємося і про наслідки військових дій в околицях Багурина для населення. Наприклад, у чолобитній від 2.03.1724 р. І.І.Забіла викладає історію відібрання с. Клишки у його батька і передачі ніжинському полковнику С.Забілі, акцентує на негативній позиції у розв'язанні цього питання І.Мазепи і просить повернути село, посилаючись на царську грамоту та руйнацію Мазепою с. Обтове під час „шведской руїни”: „Падши до ног прошу млсрдїя ведлуг незносной кривди дѣючойся через много лѣт в одобраннї моего села Клишок от змѣнника Мазепи под час битности в (...) Москвѣ першого разу року 1698 го в чом подавал отец мой челом битную того времени и велено змѣннику вернуть, що хитростию своею, призвавши отца моего сказал же нужда мнѣ чинитца не з умыслу взял і отдал полковнику нѣжинскому Степану Забѣлѣ, що мушу і еще дать болш и злишне тилко аби не на прикрался и в дѣлах препятїя нѣякого не чинил, а до того предложил, же я тут неволник на столицѣ, а на Украинѣ моя воля буде (...) отец мой помер року 1701, а по змѣнѣ Мазепи просили matka моя пна гетмана Скоропадского и господина министр Змайлова подлуг села Клишок о отданне (...) а тепер оставшись по матцѣ своей в молодых лтах сиротою прошу млсрдїя (...) отчину Клишки пожаловать (...) грамотою во владѣние утвердить (...) при сем доношу иж под час шведской руїни, когда Десну переправил он змѣнник Мазепа, найшовши з войском в отчину мою Обтов зруйновал и випалил, а дотого и дом мой зграбоват велѣл зо всѣм що било нажитку, где конѣ стадо неученое на пакость с пистолет позабавать приказал, же не давалис ловит”²⁶. У чолобитній від 20.03.1727 р. І.Забіла знову просить повернути с. Клишки, відібране І.Мазепою у його батька, яке потім було незаконно, на його думку, віддане князю Григорію Федоровичу Долгорукому. У кінці – дописка І.Забіли про те, як І.Мазепа разом зі шведами зруйнував його „отчину” – с. Обтове: „Вотчину мою Обтев зруйновал и випалил”²⁷. Чи справді гетьман мстився невгамовним нащадкам Петра Забіли, чи це проста спекуляція – достеменно не відомо. Ймовірніше друге. Практика звинувачення в усіх гріхах І.Мазепи та його союзників шведів була у ті часи досить розповсюджена, адже це подобалося Санкт-Петербургу. Наприклад, господар Гадацького замку та гадацький полковник у 1700-1715 рр. Іван Чарниш скористався моментом й округлив свої маєтності за рахунок колишніх побратимів.

З цього приводу батуринська старшина повідомляла у 1726 р.: „Хутор змѣнника Довгополого з мелницею у одно коло и ко оному хутору пахатніе поля его ж змѣнника Довгополого, которим хуторомъ и мелницею владѣет судя генералний Івань Чарнишъ, а что до того футора пахатніихъ зменника Довгополого полювь и

инніх пожитков о томъ покажет митченский староста Хведор Корецкий (...).

К сему реестру вмѣсто отца своего сотника батуринского Феодора Данилова сына Стожка по его велению синь его Климиъ Стожокъ руку приложилъ. К сему реестру вмѣсто атамана батуринского Федора Прійми по его прошенію я, Стефан Петров синь писарь ратушній руку приложилъ”²⁸.

Докладнішу інформацію з цього приводу подав син Івана Чарниша: „1726 г. генваря въ 11 де. бывшего генералного суди Черныша сын ево Иванъ Ивановъ сын Чернышъ сказал: село Митченки за бывшего гетмана изменника Мазепы до ратуши батуринской принадлежалоль и какой збор с каждого двора порознь был ли он не вѣдаетъ и наперед сего в том селѣ Митченках было сто девят дворовъ и нне в том селѣ толикоежь число имѣтца, також и во владенне бывшего гетмана Скоропацкого на булаву и на кухню збираноль и нне в казну Ея Императорского Величества со оных дворовъ какие денежныя и хлебныя и протчия даходы збираетцаль онъ не вѣдает, а збиралось в дом отца ево с подданных с каждого вола рабочего по десяти копейкъ, да с лошади по дватцати копейкъ, а владель отецъ ево и онъ владѣет помянутым селом Митченками по данному гетмана Скоропацкого уневерсалу, которой данъ отцу ево на оное село въ 1709 м году марта 2 го дня, на которой уневерсаль в подтверждение имѣет от блженныя і вечнодостойныя памяти Его Императорского Величества жалованную грамоту, токмо нне он той грамоты при себѣ не имѣет, а имѣтца та грамота в домѣ ево в Глухове, а почему хуторомъ і изменника Довгополого и мелницею і всякими к тому хутору угоди также и і изменниковъ Орлика и канцеляриста Григорыя лесами і всякими угодами о которомъ хуторе и о всяких угодах по ведомости онога села Митченок войта и посполитых показано владѣет. Крепостѣй при себѣ не имѣет, токмо какъ о показанном хуторѣ такъ и о протчих к тому хутору угодах каким образом у отца ево во владении было о том в той грамотѣ показано, а ежели от Иван сказал ложно или что утаил и за то указала б Ея Императорское Величество учинит ему штраф чему будет достоин.

К сей сказки Иванъ Чарнишъ руку приложилъ”²⁹.

Важливі подробиці щодо спустошення Батурина царськими військами знаходимо в універсалі від 2.03.1709 р. І.Скоропадського І.Чарнишу на с. Митченки:

„Пресвѣтлѣйшаго и Державнѣйшаго Великаго Гсдря Нашего Его Црского Величества Войска Запороскаго Обоихъ Сторонъ Днепра Гетманъ Иоаннъ Скоропадский

Всей старшынѣ и черни Войска Его Црсаго Пресвѣтлаго Величества Запорожскаго особливе пану полковникови нѣжынскому, пп. старшынѣ полковой, сотникови митченскому, урядови батуринскому, также и господареви нашему обмачевскому и кому бы о томъ вѣдати налѣжало ознаймуемъ ижъ панъ Иванъ Чарнышъ знатныхъ войсковый товарищъ понесшы под часъ руины батуринской в добрах и хуторах своих около Батурина будучих разорение и спустошение просил насъ для подпоможения тых своих шкод и убытков о наданье села Митченокъ. Мы теды Гетманъ тому его прошению давшы у себе месце до того респектуючи на вѣрныя его Войску Запорожскому ронение услуги и вперед до оных заохочаючи яко тое село Митченки ему пану Чернишеви в подданское владѣние надаемъ, такъ абы въ владенье и заживанью онога и в отбиранье з людей тамошних посполитыхъ подданскаго послушенства ниhto старшыны и черни тоей сотни Митченской господаръ нашъ обмачевской и ниhto инши не смѣли и не важылися ему пану Чернышеви найменшой чинити перешкоды и препятія. Войтъ зась тамошни митченский зо всеми посполитыми людми (опрочъ казаковъ которых волность зохована повинна быти ненарушне) маеть и повинен будет емужъ пану Чорнышеви во всяких случаях отдавати без жадной спреки и вымовки налѣжытое подданское послушенство и повинность, пилно мѣти хочемъ варуемъ и рейментарско грозно приказуемъ. Данъ в Прилуцѣ, марта втораго року 1709 г.

Подлинной уневерсал подписанъ тако: звышъменованны гетман рукою власною. На том уневерсалѣ печать войсковая. На оборотѣ того уневерсало подписано тако: уневерсаль рейментарский на маетность Митченки марта 2 1709. К сей ко-

пѣи Івань Чарнышъ руку приложилъ, а подлинной унѣверсаль к себѣ взялъ”³⁰.

У цьому документі звертають на себе увагу такі вражаючі характеристики, як „руина батуринаская”, „разорение”, „спустошение”.

Вчинок І.Чарниша викликає обурення. Але якщо подивитися на подальші дії цієї людини, то зрозуміло стає речення про те, що особистість не можна фарбувати лише одним кольором. Відомо про його арешт у справі П.Полуботка, утримання у сумнозвісній Петропавлівській фортеці та примусове поселення у Москві, де він і помер 1728 р.³¹ Ось чому російська влада з підозрою дивилася у бік українців. Спрацювала стара приказка: „Скільки вовка не годуй, а він все одно у ліс дивиться”, тобто скільки українця не підготовувати, все одно, якщо пошкребеш, то побачиш там мазепинця. Для явних своїх ворогів Москва застосовувала й батога, про що ми вже писали. Наприклад, Семен Степанович Забіла, син ніжинського полковника, за зв’язок з І.Мазепою царським указом від 25.09.1709 р. був позбавлений сіл Клишки та Чапліївка. Цікавий момент. Його дружина Ганна Мирович, донька переяславського полковника, разом з мазепинцями пішла у Туреччину, жила у Бендерах. Там вийшла заміж за шведського королівського маршала Лимонта та виїхала до Стокгольма³².

В інквізиції від 10.08.1724 р., що зберігається в згаданому архіві Забїл, у якій йдеться про розмежування земель парафійських та іваницьких жителів, натрапляємо на характеристику як подій 1708–1709 рр., так і дій Мазепи: „По розказаню господина Сави Рагозинского, когда дани маестности, грунтами владѣя як Ламѣковского граница перед шведшиною положена знов (...) іваницькие люди подавать хотѣли змѣннику Мазепѣ суплѣку у Батурина на Ломѣковского за грунта, що через границу давнюю его подданиѣ нам кривди чинили”³³.

Об’єктивнішу картину висвітлення подій 1708–1709 рр. знаходимо у „Краткому описании Малороссии”, що було скопійоване й доповнене І.І.Забілою. У 1708 р. фіксується розгром шведського генерала Левенгаупта під Лісною, страта І.Мазепою Кочубея та Іскри, „якобы их на него присяжку (...)”. Далі: „Мазепа змѣнивши гсдрю своему пристал к шведскому королю в Малую Россію пришедшему”³⁴. Звертає на себе увагу зміщення акценту у діях гетьмана. Мовляв, той всього-на-всього поміняв монархів. Питання міждержавних відносин Росії та України свідомо залишається у тіні. Зафіксована зимівля шведів у Ромнах та Гадячі. І цікавий момент: виявляється, що населення потерпало як від шведів, так і від російських воєнків: „Тогда ж перед Рождеством донци и великоросіяне Ромен зграбовали”³⁵. Хоча здирства шведів та обіцянки винагороди теж робили свою справу: „Того ж року малоросіяне вездѣ на квартерах шведов тайно и явно были, а иных живых к гсдрю отвозили”³⁶. Обрання нового гетьмана у листопаді описано так: „Тогда ж в ноємрїи Иван Скоропадскїй в присудствии гсдря в Глуховѣ обран в гетьмани и утвержден”, – з цікавою допискою І.І.Забіли: „по прежнему на волност”³⁷. Як же хотілося зберегти українцям свої стародавні права! Зафіксований перехід Д.Апостола до царя, але подано це як повернення блудного сина: „Тогда ж полковник миргородский Апостол Мазепою отведенный откинувшись от его тайно уйшол в сторону гсдреву”. І, звісно, за це був підготований: „и милость получил”³⁸. Проте поряд зафіксований факт скасування царем оренд (згадаймо лицемірний указ Петра I), але одночасно і встановлення нового податку: „а покуховнїй збор установлен”³⁹. Полтавська битва потрактована як „преславная виктория”, яка відбулася й завдяки С.Палію: „Палѣй з Сибїру сискан и на баталїи Полтавской побѣждал войско неприятеля зламанному не давать ободритися”⁴⁰. Смерть Мазепи у Бендерах описана відсторонено: „Вскорѣ Мазепа пропал”⁴¹.

Як би там не було, незважаючи на позитивні або негативні оцінки істориків, що належать до різних таборів, місце Мазепи в українській історії визначив сам народ: „Від Богдана до Івана не було гетьмана”.

1. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник С.Павленко. – К.: Видавничий дім

„Киево-Могилянська Академія”, 2007. – С. 249 (лист від 30.10.1708 р. І.Мазепи до стародубського полковника І.Скоропадського).

2. Там само. – С. 358, 360 (лист від 1.06.1721 р. Пилипа Орлика до митрополита Стефана Яворського).

3. Ситий І. Книги Забіл (1671-1745) // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 116 – 120; Ситий І. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І.І.Забіли // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 166 – 169; Ситий І. Книги Забіл (1671-1745). Книга 1 // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 521 – 543.

4. Ситий І. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І.І.Забіли. – С. 168.

5. Там само.

6. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В.Тарновського (далі – ЧІМ). – Інв. № Ал 557. Оригінал, скріплений печаткою князя.

7. ЧІМ. – Інв. № Ал 91. Оригінал, скріплений малою царською печаткою.

8. Грамота була написана у похідній канцелярії Петра I „в обозе при Десне”.

9. Мазепина книга / Упорядник І. Ситий. – Чернігів: ЦНТЕІ, 2005. – С. 201.

10. Там само. – С. 83.

11. Там само. – С. 73 – 74.

12. Там само. – С. 118.

13. Там само. – С. 295 – 296.

14. ЧІМ. – Інв. № Ал 14. – Арк. 41

15. ЧІМ. – Інв. № Ак 945.

16. Гетьман Іван Мазепа. Погляд крізь століття: Каталог історико-мистецької виставки / Упорядник В.Недяк. – К.: Емма, 2003. – С. 57.

17. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. – Чернігів: Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, 1994. – С. 110.

18. ЧІМ. – Інв. № Ал 23.

19. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. – С. 108.

20. ЧІМ. – Інв. № Ал 395. – Док. № 3.

21. Там само. – Док. № 8.

22. Там само. – Док. № 7.

23. Там само. – Док. № 5.

24. Там само. – Док. № 10.

25. Там само. – Док. № 9.

26. Там само. – Док. № 6.

27. Там само. – Док. № 4.

28. Мазепина книга. – С. 138 – 139.

29. Там само. – С. 139 – 140.

30. Там само. – С. 140 – 141.

31. Матеріали по истории Малороссии. Выпуск I. Письма к Ивану Петровичу Забеле и его вдове (1687 – 1713) / Под редакцией В.Л.Модзалевского. – Чернигов: Типография губернского земства, 1912. – С. 36.

32. Ситий І. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І.І.Забіли. – С. 168.

33. ЧІМ. – Інв. № Ал 14. – Док. № 90.

34. Там само. – Арк. 42 зв.

35. Там само.

36. Там само.

37. Там само.

38. Там само.

39. Там само.

40. Там само.

41. Там само.

Статья посвящена интерпретации событий эпохи гетмана И.Мазепы в исторических заметках бунчукового товарища Ивана Забильи.

Ключевые слова: заметки, Мазепа, руина, погибель.